

Trst

Joško Žiberna

Trst je za slovensko gospodarstvo okno v svet.
(Il Piccolo di Trieste, 15. marca 1958.).

O Trstu govorimo kot o nečem tujem, kot o kakem velikem mestu ali luki, s katero imamo le malo stikov. Naše širše množice vedo morda o njem še to, da je tam morje, ki je Slovencu najbližje. In nič več. Ljubljana in Trst sta si dve nasprotji, dva svetova; za večino se neha pri prvi vse. Še v času, ko je Trst postajal polagoma naš, ko se je naš živelj, ki se je stoletja v njem izgubljal, pričel prebujati, in od časa, ko se je naša kri, ki je stoletja tujo oplajala, pričela po težki borbi zavedati sebe in tvoriti v mestu svoje, tujemu enakovredno telo, se ni to stanje skoraj nič spremenilo. Tudi od časa te borbe za osamosvojitvev in za enakopravnost Slovencev v mestu, ki nam ga je narava dala kot okno v svet, je tvoril Trst za Slovence svet zase. V slovenskem ljudstvu se ni znala o pravem času in pravilno vzbuditi in vzdrževati zavest o pravici in potrebi tega mesta za slovensko življenje in razvoj. Čim bolj se danes oddaljujemo od nesrečnih povojnih pogodb in nove ureditve Evrope, tem slabše je v tem pogledu. Zdi se, kakor da bi nam bilo vseeno, kaj se godi okoli nas in kaj so skovali in kujejo tujci na naš račun. Če bi namreč rastle z zgodovinskim razvojem, bi nam moral biti Trst ne samo vedno bližji in bolj domač, ampak nekaj, kar je tesno in nujno zvezano s splošnim slovenskim življenjem in razvojem, nekaj neobhodnega za naš obstoj.

Ne bo torej brez važnosti, da si v glavnih črtah predočimo položaj Trsta, kot je danes in kot je bil v teku zgodovinskega razvoja. Te vrste pišem predvsem v zvezi z gornjo ugotovitvijo tržaškega lista, ki jo je seveda objavil v sedanjem težkem položaju Trsta, ko je izgubil skoraj vse svoje zaledje, ki edino opravičuje njegov obstoj kot velike svetovne luke.

Jadransko morje se kot del Sredozemskega globoko, skoraj v ravni črti zajeda v trup Evrope. Na svojem skrajnem severnem delu nudi več lepih prilik za razvoj velikih mednarodnih prometnih središč, ki naj bi posredovala izmenjavo blaga med kopnim in morjem. V smislu načela, da iščeta promet in trgovina poti najmanjšega upora in stroškov in vseh drugih naravnih ter tudi umetnih okolnosti, so se na skrajnem severnem delu Jadranskega morja res razvile tri velike luke in sicer Trst, Benetke in Reka, vsaka s svojim posebnim zaledjem, vse tri ustvarjene, da v rednih razmerah uspevajo, vse tri odvisne od lastnega, samo njim pripadajočega zaledja, ki daje vsaki luki zase svoj *raison d'être* in dovolj možnosti za samostojen razvoj. Med vsemi tremi pa je bila dana zlasti po naravi največja možnost razvoja in uspevanja Trstu, ki je tudi res in zlasti v

času pred svetovno vojno tako zelo vzcvetel, da se je povzpел v lestvici na osmo mesto med prvimi desetimi največjimi lukami na svetu.

Na to važno svetovno prometno središče smo bili od nekdanj navezani mi Slovenci. Zlasti je postajala ta navezanost iz dneva v dan večja, ko se je mesto pričelo gospodarsko naglo krepiti in pritegovati naše ljudi. Višek tega razcvita, ki so ga povzročile nagle spremembe, je bil dosežen v zadnjih desetletjih do vojne, po krepki in nagli nacionalni prebujbi primorskih Slovencev, ki obkrožajo Trst tako tesno, kakor ga z druge strani obkroža morje. V zvezi s tem in pa v zvezi z mednarodno vlogo Trsta je postala ta luka za Slovence eden najvažnejših problemov, kateremu pa naša skupnost ni posvečala dovolj pozornosti. Upoštevati moramo, da more priti Trst do svojega pomena le v zvezi s slovenskim ozemljem. Poleg tega je treba upoštevati, da nas je zgodovinski razvoj organsko in najtesneje povezal z njim, čeprav ni bil položaj Slovencev vedno tako ugoden, kakor šele v zadnjem stoletju, zlasti pred vojno.

Če pogledamo nazaj v zgodovino, lahko ugotovimo, da so imeli na kraju, kjer je danes središče Trsta, že v začetku drugega tisočletja pr. Kr. Feničani, nato Grki svoje tržišče. Po tej dobi se ve le toliko, da je bil kraj v rokah raznih ilirskih plemen. Zanesljivejša in točnejša poročila imamo šele iz rimske dobe in sicer iz časa, ko je prišel v zvezi z drugim ozemljem l. 178 po Kr. v rimske roke. Vendar pa je bil tedaj pomemben le kot važna vojaška naselbina in Rimljani so na griču Sv. Justa zgradili tudi večje vojaško taborišče „Tergeste“, odkoder so vladali vsej Istri. Kot trgovinsko središče se kraj takrat ni mogel uveljavljati, ker so vse trgovske poti vodile v Oglej, ki je bil trgovinsko središče do časa, ko so ga Huni razrušili. Poleg tega seveda še ni mogoče takrat govoriti o kaki pomorski trgovini, za katero bi prišel Trst v poštev. Važno pa je, da so se oglejski begunci po hunskem napadu razbežali in naselili po lagunah na nasprotni obali Trsta in tam zgradili Benetke. Te so postale v trgovini naslednik Ogleja. V tem času se je odigral drug važen dogodek; že od 6. st. dalje imamo točna poročila o Slovencih, da so se naselili tudi v okolici Trsta, ki je bil kasneje njih manjše tržišče.

Ves ta čas, pa tudi še več stoletij potem je ostal Tergeste omejen na hribček Sv. Justa. Nasprotno pa so se naglo razvijale Benetke, ki so se zgodaj osamosvojile in postale prvi gospodar na Jadranskem morju. Ta pomen so obdržale skoraj do 18. st. in so bile ves ta čas najmočnejša gospodarska in vojaška sila na Jadranskem morju, zlasti na severu. Smatrale so to morje za svoje „ozemlje“, češ da imajo do njega samo one iste suverene pravice, kot jih imajo sicer države do svojega ozemlja. Okolica Trsta in deli Dalmacije so prišli kmalu pod oblast Benečanov. Politična moč, ki so si jo z velikimi osvojitvami ustvarili, jim je omogočala veliko gospodarsko izkoriščanje, oziroma boljše pustošenje osvojenih ze-

melj. Kot edina sila ob severnem Jadranu so Benetke zlasti skrbno pazile, da se ne bi v tem njihovem področju razvil kak tekmeč, kar je grozil postati zlasti Trst in kar so Benetke že zgodaj spoznale. Pričele so ga zato napadati, da bi ga podvrgle svoji oblasti in l. 1202. ga je beneški dož Dandolo res prvič zasedel. Trst se je sicer kmalu otresel te nadvlade in sledilo je večje število vojn. Vendar pa ni bila nobena odločilnega pomena in Trst ni bil dejansko nikoli poražen, čeprav je bil v borbi mnogo šibkejši. Vedno se je namreč znal spretno vezati z nasprotniki Benetk, kot n. pr. sprva z oglejskimi patrijarhi, dokler se ni slednjič navezal na Avstrijo, ki se je v času borb med obema mestoma razvila v zaledju Trsta v močno in veliko državo. Trst je to spretno izkoristil in se je l. 1382. prostovoljno zvezal z Avstrijo, predvsem zato, da bi si zagotovil njeno pomoč proti Benetkam. Še važnejše, kar je dosegel tedaj, pa je bilo, da se je tesno navezal na veliko, enotno gospodarsko zaledje, ki ga je kasneje povzdignilo med največja svetovna pristanišča. Ta zveza sicer ni takoj obrodila sadu. Benetke so ostale še dolgo edini gospodar Jadranskega morja, ker so poleg drugega edine imele močno brodovje in so tudi znale voditi spretno politiko. Še dolgo so vršile vestno in strogo policijsko službo, da ne bi kaka tuja ladja brez njihovega dovoljenja trgovala po Jadranu. Šele 1719. je tudi pomorska moč Avstrije tako napredovala, da je Karl VI. lahko proglasil svobodo plovbe po Jadranu in Trstu svobodno cono. Poslej je nastala za Trst nova doba razvoja, čeprav ni večna borba med njim in Benetkami še sedaj končana. Morda je od takrat ta borba s strani Benetk še hujša, ker se zavedajo, da jih Trst kot trgovsko središče ob morju z lahkoto potisne na drugo, celo na tretje mesto, za Reko.

Leta 1719. je postal Trst najvažnejše pristanišče avstrijskih dežel. Dunaj mu je kmalu nadel naslov „fedelissima“ — najzvestejše mesto. Ta naslov opravičuje morda le nujna potreba Trsta po velikem zaledju, ki mu ga je nudila Avstrija, ki je tedaj tvorila enotno gospodarsko ozemlje, na drugi strani pa potreba Avstrije, oziroma potreba avstrijskega gospodarskega ozemlja po izhodišču na morje, za kar je bil najpripravniji Trst. Te potrebe so spletle tesno vez med Trstom in Avstrijo. Kako je bila ta vez tesna in občutljiva, se vidi iz tega, da je vsako najmanjše prekinjenje stikov med Trstom in zaledjem zlasti pristanišče in nič manj zaledje takoj občutilo. Ko je Napoleon zasedel Trst je n. pr. padlo število prebivalstva od 37.000 na 24.000, promet pa je padel na 3 milijone fl. Promet se je takoj nato v l. 1814 dvignil na 60 milijonov fl., prebivalstvo v l. 1815. pa na 45.000.

Vendar pa bi niti ta povezanost z zaledjem ne mogla Trstu sprva preveč koristiti, kakor mu ni mogla koristiti takoj po l. 1382., če ne bi posegle vmes razne druge okolnosti. Karl VI. je namreč začel graditi lastno mornarico (prva ladjedelnica v mestu je bila ustanovljena l. 1723.) in ustanovil v luki svobodno cono za promet ter se trudil, da bi ta promet povečal. Odločilne v

tem pogledu pa so bile šele odredbe Marije Terezije, ki je proglasila vso luko za svobodno, uredila pristanišče ter tudi pravno stran trgovskega in pomorskega prometa. Njene odredbe se smatrajo za seme bodočega razvoja. Trst se je pričel poslej naglo razvijati, dočim so Benetke hirale.

Prosta luka, ki je nastala l. 1844., je gospodarsko podlago mesta hitro spreminjala. Iz malega sejmskega, krajevnega središča, kjer se je v srednjem, pa še v začetku novega veka razvijala le trgovina s Kranjsko in bližnjo Hrvaško in je bilo mesto omejeno le še na hribček Sv. Justa, se je Trst razvijal v mednarodno tržišče — emporium, kjer so pričele dežele Jadranskega, Egejskega in Sredozemskega morja ter srednje Evrope izmenjavati svoje produkte. Druga doba razcveta se je pričela po otvoritvi Sueškega prekopa l. 1869., v zvezi z železniško progo, ki se je med tem zgradila od Dunaja do Trsta. S tem je postalo mesto tržišče za razne dele sveta. Čeprav je odplula iz Trsta prva ladja v severno Ameriko že 1785., je bila do otvoritve Sueškega prekopa tržaška trgovina skoraj izključno evropska. Z otvoritvijo tega prekopa pa je postal Trst tudi najboljše evropsko pristanišče za Orient. To je morda hotela poudariti pred kratkim italijanska vlada, ko je po zavzetju Abesinije odredila Trstu, oziroma največji paroplovni družbi („Lloydu) edinole pomorske zveze z deželami onstran Sueškega prekopa, zlasti z Abesinijo. To pa brez dvoma za tako veliko luko kot je Trst in v razmerah, kot so danes, ne zadostuje ter koristi morda le družbi, ne pa mestu, zlasti ker se ne vrši ves promet, ki ga mora ta družba opravljati z deželami onstran Sueškega prekopa, samo iz Trsta, ampak tudi iz drugih italijanskih luk, in je zlasti v zvezi z novo zasedeno kolonijo (vojaški transporti, transporti kolonistov, živeža itd.)

Trst je torej v 19. st. celo brez posebne skrbi vlade nevzdržema rastel. Avstrija je namreč zgolj iz strateških vzrokov zgradila železniško zvezo z Benetkami, ki so bile pod njeno nadoblastjo (od 1815 do 1866) in sicer prej kot s Trstom, ki je dobil prvo železniško zvezo z Dunajem preko Ljubljane 1857. leta. S tem so Benetke grozile odvzeti Trstu del zaledja, alpske pokrajine in južno Nemčijo. Še bolj kočljiv je postal položaj po l. 1866., ko je Avstrija izgubila Beneško in Furlanijo in je tedaj nujno potrebovala za omenjene predele drugo zvezo z morjem. Iz strateških vzrokov zopet je vlada tedaj zgradila bohinjsko progo, ki je bila končana šele l. 1909. Napako Avstrije je ublažila otvoritev Sueškega prekopa, da ni Trst ne le ničesar izgubil, ampak celo pridobil. Trgovina z Orientom je namreč kmalu zelo spremenila razmerje v prometu. Dočim je bilo l. 1848. od 147 milijonov kvintalov prometa le 50 milijonov iz neevropskih dežel, je bil ta promet tik pred vojno v razmerju 1:75 milijarde kv. proti 700 milijonov kv. Vendar pa je bila z bohinjsko železnico konkurenca Benetk skoraj uničena in Trst jih je v prometu prerasel.

Najvažnejša država je bila za tržaški promet Avstrija; skozi Trst je šlo 67 do 80% vsega avstrijskega uvoza in 45 do 60% izvoza. V mestu je sicer sčasoma nastalo tudi nekaj industrije (ladjedelnice, parni mlini, pivovarne, rafinerije, plavži itd.), ki pa je bila do vojne v primeri s trgovino in prometom le manj pomembna, razen morda plavžev. Šele ko je Trst izgubil zaledje, je postala industrija važnejša in nova država jo skuša izrecno podpirati, zlasti ladjedelnice, ki grade državi predvsem vojne ladje, največ podmornice, kar pa pomeni le priznanje kakovosti izdelkov te industrije. Država podpira tudi rafinerije in je v tem pogledu zgradila precej novih naprav. Vse pa uspeva le ob izredni podpori države, ki je tudi skoraj edina naročnica, ker so inozemska in zasebna naročila le redka.

Tako vidimo, da je Trst postal gospodarsko pomemben šele v trenutku, ko je postal moderno industrijsko in trgovsko mesto ter veliko tržišče bivših avstrijskih in drugih dežel. Na drugi strani pa so Benetke bogatele s trgovino v najbližjem Orientu, z oblastjo nad Jadranom pa so izključevale najnevarnejšega tekmeča — Trst. Zanimiva je glede razvoja Trsta in Benetk statistika o številu prebivalstva v raznih razdobjih:

	Benetke			Trst	
	l. 1586	152.456 preb.		ok.	3.000 preb.
	l. 1781	134.869 „		„	30.000 „
	l. 1914	165.000 „		„	244.655 „
	l. 1922	172.939 „		„	239.447 „
v polovici	1936	275.362 „		„	250.476 „

Številke in primeri iz zgodovine jasno kažejo, da je potrebno za razvoj Trsta veliko enotno in gospodarsko povezano zaledje. Pot po tem zaledju mora biti odprta in prosta vseh ovir. Naravno zaledje Trsta pa je slovensko ozemlje. Izključeno je, da bi obe tržišči in pristanišči, Trst in Benetke, mogli uspevati v okviru enotne gospodarske in politične zgradbe. To vidimo zlasti po vojni, ko je Trst občutno nazadoval in ko je promet daleč za onim l. 1913, ko je dosegel svoj višek.

Notranja struktura mesta glede na nacionalne in socialne plasti prebivalstva se je v Trstu, odkar je postal svetovna luka, naglo izpreminjala. V Trst so kot v staro romansko vojaško naselbino s še ohranjenim romanskim elementom, obdano od slovenskega življa, pričeli po času, ko je postajalo mesto važno trgovsko središče, prihajati iz vseh deželà trgovci, strokovnjaki, delavci itd. Že za Marije Terezije se je vselilo v mesto mnogo srbskih, grških, nemških, italijanskih in drugih rodbin, ki so s trgovino naglo obogatele. Trgovsko središče mesta pa je kljub temu ohranilo na zunaj precej romansko lice, čeprav je bilo v bistvu avstrijakantsko, saj je bilo vse življenje, zlasti trgovina, usmerjeno proti avstrijskemu zaledju. V nacionalnem

pogledu dolgo ni bilo nobene jasnosti, marveč je mesto postajalo v pravem pomenu mednarodno velemesto ali pristanišče z italijansko večino, z močno slovensko manjšino ter drugimi plastmi, slednjič še z največjo versko pestrostjo. Bilo je najmanj do l. 1848. kozmopolitično: zmes vseh narodov in narodnosti, brez izrazitih političnih stremeljenj. Najvažnejša je bila za vse trgovina, delo, kruh, razvoj.

Slovenski živelj se je v prvih dobah priseljeval v Trst razmeroma počasi. Deloma so morali vabiti Slovence v bližino in okolico mesta meščani sami, da bi jim obdelovali vrtove in skrbeli za poljedelstvo, vrtnarstvo in vinogradništvo, o čemer pričajo še danes takozvani mandrijarji — slovenski vrtnarji v najbližji okolici Trsta. Močnejši dotok Slovencev je sledil po 14. st., ko je postalo slovensko ozemlje važno in najbližje zaledje mesta in ko se je že pričela počasi razvijati mala trgovina. Razvoj se je v tej smeri nadaljeval in sledilo je kasneje močno vseljevanje. Ves ta slovenski živelj pa se je v mestu večinoma izgubil, utrdil se je le v tržaški okolici.

Poleg Slovencev so bili v teh časih najmočnejši narodnostni element, ki se je vseljeval v mesto, Italijani. Kdo od obeh se je vseljeval hitreje in zasedal mesto, se je pokazalo šele kasneje, ko se je slovenski živelj nehal asimilirati in pričel relativno in absolutno številčno napredovati, t. j. od časa industrijalizacije mesta. Ta dva elementa sta si v nadaljnjem razvoju stala nasproti in njuno razmerje se vsaj na zunaj ni ublažilo, čeprav zelo, zelo dolgo ne moremo zaslediti nasprotij med njima, zlasti ne razvoja v ostri nacionalni ločitvi in sovraštvu med obema narodnostima. Mesto je namreč dolgo ostalo svetovljansko — kozmopolitično trgovinsko središče. Toda razni zunanji in notranji vplivi so naposled porušili to harmonično sliko in mesto se je znašlo v času svojega največjega gospodarskega poleta v središču borb med dvema narodnostima, ki sta često imeli različne zahteve in namene, ne glede na razvoj in uspevanje mesta. Dveh narodnosti, pravimo, kajti mirno lahko izločimo priseljene Nemce, ki so bili ves čas v Trstu v zelo občutni manjšini, čeprav so tvorili veliko gospodarsko moč in čeprav ni mogoče prezreti vplivov, ki jih je imela na nacionalni in gospodarski razvoj mesta nemška vlada.

Slovinci so se torej vseljevali v mesto razmeroma počasi. Toda to vseljevanje je imelo zanje sprva zelo težke in žalostne posledice, kajti tuji prevladujoči element je večji del naših priseljencev, ki so bili predvsem mali ljudje, asimilirali. Zlasti je bilo težko v času prvega razvoja in sicer v času male obrti in male trgovine. Naš človek je prišel tedaj v neposredni stik z delodajalcem, ki je bil tujec ali ponemčen oziroma poitalijančen domačin. Nacionalne zavesti pri našem človeku še ni bilo, oziroma je bila neprebujena. Na bolje se je obrnilo šele takrat, ko se je pričela naglo razvijati velika industrija in trgovina, ko so nastala velikanska skladišča, ki združujejo delavce v velike skupine, ki niso v tako neposredni

zvezi z gospodarji in se zaradi tega njih vpliva lažje odresejo. Poslej je pričelo mesto naglo izgubljati svoj italijanski značaj. Postajal je tudi očitnejši, oziroma se je sploh šele začel javljati spor med obema narodoma, ki sta se zaradi sile zgodovinskega razvoja znašla tu drug ob drugem.

Od svojih početkov je mesto z močno romansko usedlino torej ohranilo s pritokom iz Italije italijansko lice in značaj. Toda Italijani, katerih število je raslo precej na račun asimiliranih prisiljencev, tudi Slovencev, dolgo niso tvorili nacionalno ostro opredeljene skupine, ki bi se čutila tesno povezana z domovino — matico. Ta občutek se je prebudil šele mnogo kasneje. Pa tudi v Italiji sami si še dolgo niso bili na jasnem glede Trsta in so ga sprva bolj odklanjali, kot pa si ga prisvajali. Čut skupnosti z Italijo, ki se je sicer prej pojavil med redkimi Italijani v istrskih mestih, se je prebudil v Trstu zelo plaho in nejasno skoraj celo stoletje kasneje kot v ostali Italiji, popolnoma jasno in odkrito pa šele v času, ko so se začeli kazati prvi znaki italijanskega imperializma. Vzroka sta bila predvsem dva. Trst je bil v svojem razvoju stalno v borbi z Benetkami. Moral je plačevati beneškemu dožu tribut celo po l. 1382. do l. 1500. To je mesto odtujilo zahodu, pa tudi tam naseljene Italijane. Drugi vzrok, ki je glede razmerja tržaških Italijanov do Italije ravno tako važen, za nadaljnji razvoj pa še važnejši kot prvi, je ta, da se je Trst zgodaj zavedal, od česa je odvisen njegov obstoj, namreč od velikega enotnega gospodarskega zaledja. To zaledje pa ni poseljeno z italijanskim ljudstvom, ampak s Slovani in Germani. Nevarnosti, če bi se Trst navezal na to zaledje, so se zgodaj zavedle Benetke, ki so brez uspeha z raznimi ugodnostmi vabile trgovce iz tržaškega zaledja v svoja istrska pristanišča, da bi onemogočile Trstu osamosvojitve ter ubile njegove konkurenčne sposobnosti.

Po proglasitvi svobodne plovbe po Jadranu je Trst postal svobodna luka velikanskega ozemlja. Poslej so pričeli prihajati vanj z vseh strani iskaleci dela in sreče ter pričeli poleg stare romanske, nerazvijajoče se in stabilne kolonije ustvarjati ob svobodni luki novo mesto. Tedaj se je pričel stari tržaški municipij, okoli katerega so se brez težav naseljevali in vseljevali z vseh strani ti novi ljudje in ki je ves ta prirastek z lahkoto vsrkaval. Nacionalne enotnosti v tem času mesto ni moglo imeti, vladala je izredna narodnostna pestrost s prevladujočim italijanskim in slovenskim prebivalstvom. To pestrost je opisal n. pr. Marmont v svojih spominih takole: „Prebivalci mesta so sestajali iz Nemcev, Ilirov (t. j. Slovanov), Italijanov, Albancev in iz oseb vseh dežel.“ Od 1836. l. do 1846. l. je izhajal v Trstu italijanski list „Favilla“, ki je najrajši pisal o kozmopolitičnem značaju mesta ter o pestrem tržišču. V svoji zadnji številki 31. decembra 1846. je napisal znamenit Tržačan Italijan Dall' Ongaro, da so se mu v obraz smejali, ko je na vprašanje, ali naj bi se Trst imenoval italijansko mesto ali ne, odgovoril pritrdilno.

Angelo Vivante pa opisuje v svoji knjigi „L'irrédentisme Adriatique“ (Genève 1917) položaj v mestu v začetku l. 1848. takole: trgovski razred je brez nacionalne in politične zavesti; nacionalna zavest se prebujala v bolj izobrazjenih krogih; ljudski razred je brezbrizen; nad vsem je očetovski absolutizem vlade (str. 17).

Leto 1848. je, kakor splošno v Avstriji, še najbolj razgibalo notranje življenje v mestu, a bolj v razrednem smislu, čeprav se kažejo že tudi prvi znaki nacionalne prebujanja obeh narodnosti. Klic po ustavi, ki je bil tedaj vržen med ljudstvo, je različno odjeknil v mestu med razredi, kljub temu, da v tem vprašanju ni bilo med sloji nasprotij, saj ni bilo v mestu ne aristokracije ne fevdalne duhovščine, ki bi se bala za svoje privilegije. Meščanstvo se je zavedalo, da bi z udeležbo pri vladanju le pridobilo, izobrazjenstvo pa je videlo v ustavi najhitrejši triumf narodne zavesti in pot k avtonomiji, dočim je brezlična ljudska masa upala izbiti kako izboljšanje v svojem težkem položaju. To leto je dalo kot novost volitve. Mesto se je razvijalo ves čas pod neparlamentarnimi režimi ter mu je bil pomen volitev tuj. Trgovski razred, ki je pravilno presojal položaj, je smatral, da je treba iti v parlament, ker je ta pač v zaledju, ki ga mesto potrebuje. Kot prva izvoljena zastopnika mesta pa sta šla v parlament dva — Nemca, čeprav so bili v mestu v izredni manjšini. Prvi, zelo kratki ustavni dobi je kmalu sledila doba Metternichove diktature.

Pravo, lahko rečemo, organizirano gibanje v nacionalnem kot razrednem smislu je nastalo v mestu šele po l. 1848., oziroma po Metternichovem absolutizmu. Vendar pa so leta 1848. že nastala prva društva. Predvsem dve italijanski društvi, o katerih se je zdelo, da bosta postali osnova dveh političnih strank, namreč društvo „Giunta Triestina“ (Tržaški odbor), ki je zastopalo trgovske koristi mesta, bilo avstrijakantsko, imelo v programu zvestobo do vladarja in privrženost ustavi in je smatralo avstrijsko misijo Trsta za jasno načrtano. Drugo italijansko društvo je bilo „Società dei Triestini“ (Društvo Tržačancov), ki ga je vodil znani tržaški zgodovinar Kandler in ki je štel med svojimi člani več vodij bodočega separatističnega gibanja v Trstu. To društvo se je sprva omejevalo bolj na študij raznih posebnih vprašanj mesta in jih znanstveno obravnavalo, kar je vodil zgodovinar Kandler, v ostalem pa se je držalo strogo okvira zakonitosti. Tudi Slovenci so v tem letu že ustanovili svoj prvi slovenski časopis „Slavijanski rodoljub“, leto kasneje „Jadranski Slavjan“, in društvo z imenom „Slavjansko društvo“.

Prvi znaki nacionalne prebujanja obeh narodnosti so se torej tega leta jasno, čeprav skromno pokazali. Jasneje so se zarisali, ko je začasni odbor, ki je predstavljal mesto in vodil upravo, tega leta zahteval uvedbo italijanskega jezika na ljudskih in srednjih šolah ter obvezno uvedbo italijanskega jezika v uradne liste. Tega leta je isti odbor protestiral proti dvojezičnemu liceju, češ da v mestu prevladujejo Italijani. Tudi Slovenci beležijo tega leta

akcijo za uvedbo slovenščine v šole za slovenske otroke. Grof Fr. Stadion, glavar mesta, je dal v letih 1845. do 1852. tiskati celo šolske knjige za ljudske šole, za okolico seveda, v slovenskem jeziku (Glaser: Zgodovina slovenskega slovstva str. 229). Da bi ga pri tem vodili kakšni posebni nagibi do Slovencev, se sicer ne more trditi, ker je istočasno n. pr. črtal iz članka Cesara Cantuja, italijanskega zgodovinarja, napisanega za list „Favilla“, stavek: Trieste, porto della futura Slavia“ (Trst, pristanišče bodoče Slavije). Toda kljub temu je kozmopolitični značaj mesta ostal in so ga priznavali celo Italijani sami. Tako piše Dall' Ongaro, ki je bival tedaj v Italiji, Trstu in Tržačanom: „Italija Vas ne potrebuje. Italija ima dve pristanišči ob Sredozemskem morju in eno na Jadranu, ter prerokuje Trstu bodočnost kot svobodnemu mestu, ki ne bo niti italijansko niti avstrijsko, ampak nekaj „jadranski Hamburg“. Še zanimivejša je izjava bodočega vodje in začetnika tržaškega separatističnega gibanja, ki je dobilo ime iredentizem, Pacifica Valussija, ki l. 1848. piše: Slišali boste govoriti morda celo grške trgovce, mi smo Italijani, mi smo Nemci, mi smo Avstrijci, mi smo Slovenci, mi smo Tržačani. Zadnje ime je edino, ki točno ustreza položaju v Trstu, staremu italijanskem municipiju, v katerem prevladujejo najrazličnejši elementi, ki so se vselili sem... Narodnost Trsta bo jasno določena šele po zmagi narodov, ki ga obkrožajo.“ (Vivante, istotam, str. 42). Valussi je še v tem letu smatral za smešno mnenje nekaterih, ki so govorili o priključitvi Trsta, Istre itd. Italiji. Imenoval je to „novinarsko baharijo“.

Dunajska vlada je 14. aprila 1848. l. svobodo Trsta izrecno potrdila in znova izrekla, l. 1850. pa je dobilo mesto nov statut ter je postalo samostojno, z lastno avtonomijo. Absolutizem je to samostojnost kmalu strl ter je v desetih letih v marsičem razgibal nacionalno mrtve in nebrižne plasti mesta, zlasti Slovence in Hrvate. Trditi pa smemo, da je imel kljub temu Trst še do leta 1866. precej kozmopolitični značaj in tudi število Italijanov ni bilo do tega leta tako veliko, zlasti ni bilo razmerje med Slovenci in Italijani v korist Italijanov tolikšno kot kasneje. Iz naslednjih statistik naj predočimo razvoj prebivalstva v Trstu. Statistike so deloma zasebne iz Rutarja, Tume, Kandlerja, zlasti za starejši čas, kasneje pa so uradne. V letu 1702. je štelo mesto 5700 prebivalcev, 1735. — 3875 (Koper in istrska mesta so bila tedaj večja), 1785. je štelo 6435, 1795. — 10.664, 1805. — 40.870, 1848. po nekem dr. Tumovem zapisku 77.400, 1869. — 123.098, 1874. — 125.506, 1880. — 144.844, 1884. — 147.531, 1890. — 157.466, 1894. — 163.056, 1900. 178.599, 1910. — 229.510, 1921. — 238.655, 1931. — 241.541, 1937. — 255.079. Jasno se vidi kako je mesto naglo naraščalo, zlasti po l. 1880. Ta razvoj ne neha celo sedaj, ko je promet Trsta občutno padel. Vendar pa so za novi razvoj in gibanje prebivalstva v mestu podani popolnoma drugi razlogi kot pa prej ter niso v nikaki zvezi z gospodarskim

razvojem, oziroma stanjem Trsta. Južni deli Italije imajo namreč večji odtisoček rojstev od povprečnega za vso državo. Prebivalstvo južnih pokrajin se neprimerno hitreje množi kakor prebivalstvo severnih pokrajin. „Jasno je, da se prebitek južnih krajev razlije po ostalem delu Italije. Ker pa ni posebno priljubljen, ga skušajo odvajati tja, kjer se jim zdi najmanj škodljiv, namreč v nove pokrajine: v Julijsko Krajino in na Južni Tirol. (Dr. L. Čermelj, Slovenci in Hrvatje pod Italijo, Ljubljana 1938, str. 8). Prirodni „prirastek“ Trsta je znašal l. 1936 minus 0.3‰.

Mnogo težje, dà, nemogoče pa je določiti vsaj približno razmerje med Italijani in Slovenci v mestu, zlasti po uradnih statistikah. Če vzamemo za podlago razne statistike iz raznih časov, bomo pokazali samo približno, kako so se Italijani in Slovenci v Trstu množili, čeprav moramo že tu poudariti, da so vse, zlasti uradne statistike, sestavljene na škodo slovenskega, oz. slovanskega prebivalstva. Iz prvih statistik je razvidno naslednje: Simon Rutar pravi, da je l. 1702. štelo mesto po nekih poročilih 5700 prebivalcev, z okolico pa 10.185. Tržaško okolico, ki je tu omenjena in ki je navezana na mesto, lahko smatramo za popolnoma slovensko. Dalje je štelo mesto l. 1755. — 3875 prebivalcev, okolica 3385, 1805. šteje mesto 40.870, okolica pa 15.775. Po Kandlerjevi anketi je štelo mesto l. 1842. 53.000 Italijanov in 21.000 Slovencev, od katerih je bilo v mestu okoli 7000. Zanimivejša pa je statistika, ki jo navaja Simon Rutar in po kateri je štel Trst l. 1850. — 51.695 Italijanov in 26.948 Slovencev, dočim šteje P. Kozler za l. 1854. — 33.414 Slovencev. V tem moramo preskočiti na l. 1880., ko omenja S. Rutar, da so v štetju po občevalnem jeziku našli 26.263 Slovencev, od katerih je bilo v mestu le 2817, 88.887 Italijanov, od teh v predmestjih 36.605, 5141 Nemcev in nekaj sto drugih. Leta 1890. pa so našli na isti podlagi 27.725 Slovencev, 100.059 Italijanov, 7107 Nemcev, 404 Srbov in Hrvatov itd. Razmerje med Italijani je torej imelo v svojem razvoju približno tole sliko:

Italijani	Slovenci
1846 66%	26%
1880 74%	22%
1910 62%	31%
1921 86%	13.7%

Za l. 1910. opazimo v primeru z letom 1880. in 1890. znaten porast Slovencev. Tega leta, ko je štelo mesto 229.510, se je vršilo zadnje ljudsko štetje v Avstriji po „občevalnem jeziku“, ki je v svoji reviziji pokazalo, da živi v Trstu 59.319 Slovencev, od katerih je bilo 20.358 v mestu, 28.579 v predmestjih, ostali pa v okolici, kjer so imeli 91% večino. Način štetja po občevalnem jeziku je bil seveda, zlasti v Trstu, predvsem na škodo Slovencev. Zadnje štetje po narodnosti se je vršilo l. 1921., in je pokazalo,

da je v mestu pri 238.655 prebivalcih samo 17.353 Slovencev, kar pomeni v primerih z letom 1910. padec za celih 41.966. Število je seveda znatno in pretirano nizko. Zlasti če računamo, da so se Slovenci v desetletju 1910. do 1920. v Trstu zelo pomnožili in da se je zlasti utrdila njih narodna zavest. Po tej statistiki iz l. 1921 bi bilo v Trstu in predmestjih le 11.694 Slovencev, ostali pa v okolici. Padec, ki ga mahoma beležijo Slovenci, gre na račun načina sestavljanja statistike. Kljub vsem nedostatkom pa je iz statistik jasno razvidno, da se je število prebivalstva v Trstu naglo večalo, na drugi strani pa se je tudi manjšalo razmerje med Italijani in Slovenci in se je ta razvoj vršil v korist Slovencev. (Konec sledi.)

Grlice

Miško Kranjec

Beli oblaki plavajo nad Gederjevim domom; oblaki pomladnega popoldneva, ki jih prinaša rahla južna sapa. Nebo je sinje kakor cvet spominčic, ki zdaj najlepše cveto po jarkih. Jablane po vrtu so močno zelene, izza listja je že pričelo kukati sadje; črešnje so dozorele. Škorci kriče ves dan nad vrtom in na črešnji. Vse okoli tega doma se spreminja in presnavlja: nove pomladi prinašajo novega cvetja, novega zelenja, novih ptic, ki jih pozimi ni bilo; jesen otresa sadje in listje, zima pregrinja zemljo s sneženo odejo; spreminjajo se oblaki, ki plovejo nad domom, celo nebo se spreminja; zdaj je sinje kakor cvetje spominčic, zdaj temnejše, poleti je skoraj belo, razžarjeno, jeseni umazano megleno, in pozimi ga prekrije bela megla, ki se dviga bogve odkod.

Le samota, ki je razprostrta nad tem domom, se ne spreminja; ta je večno enaka, stanovitnejša od sinjega neba.

Od štiridesetih let, kar sta jih Gederjeva skupaj preživela, so jih samo petnajst poživljali otroci. Trije so umrli, samo eden je ostal.

Tega pa je beda pognala po svetu; ne zgolj beda, saj je Geder že nekako skrbel za vsakdanji kruh. Več kot zgolj vsakdanjega kruha pa res ni zmogel, čeprav je garal vse življenje. Tako je usojeno v življenju siromakov; brez vsega začneš in brez vsega končaš; vmes premine petdeset, šestdeset, nemara celo sedemdeset let, če si močan. Vmes je veliko, brezkrajno trpljenje, večno delo, večne skrbi, večno pehanje. Hišo in vrt sta imela in še kos zemlje. To pa je bilo vse in na tem ni hotel njun otrok ostati in delati.

Petnajst let je dovolj, da otrok lahko odide po svetu. Tudi ni nič čudnega, če se ne vrne. Če se pa vrne prvič čez deset let, se niti ne začudiš. Bridkost, ki je mogoče kdaj grenila srce, se je plegla, vse je postalo čudovito mirno, nikomur več ne zamerjaš. Samota je postajala skoraj nadležna, zoprna. Hiša in dvorišče — vse je bilo prazno. Res so se sprehajale po dvorišču kokoši, race so se zvečer vračale iz vaških mlak, gosi so prihajale s

Črnovojniki so drgetali od strahu. V splošnem metežu je množica v prvem hipu pohodila tudi njih ter jih razorožila. Bili so postarni možakarji, vsi štirje Nemci, ki so dobro izhajali z ljudstvom ter z ujetimi Rusi. Že dogodki zadnjih dni so porazno delovali nanje, ta metež pa je bil kot bi se jim bilo nebo sesulo na glavo. Patriotizem do Avstrije jim je bil tako prirojen, da jim je bilo vsega tega preveč.

„Ne bojte se, mi smo bratje!“

Nekateri so jim pobirali po tleh razmetane in pohojene kape in jih dobrohotno vračali.

„Kaj bo z nami?“ so izpraševali črnovojniki v strahu.

„Nič! Avstrije je konec in zdaj je že tako. Dovolj dolgo smo trpeli mi in vi! Najbolje je, če se takoj poberete domov. Vojne ste gotovo siti, kot mi! Še nočoj...“

Črnovojniki so se počasi spet pomirili, a v njihovih očeh so se kljub sijočim obrazom zasvetile solze. Še tisto noč so izginili proti Pliberku...

Trst

Joško Žiberna

(Konec.)

Kot važen mejnik za nacionalni razvoj mesta, zlasti v smeri italijaniziranja, moramo smatrati desetletje 1860—1870, posebno že omenjeno leto 1866. Tega leta je namreč zabeležilo italijansko prebivalstvo, ki se more odslej smatrati za sestavni del mesta, največji skok, kar jih moremo zaslediti do vojne. Temu vzrok je bila namreč nova meja med Avstrijo in Italijo, ko je Avstrija izgubila vse italijanske dežele od Soče proti zapadu. Zaradi nastale spremembe so se tega leta skoraj vsi italijanski priseljenci v Trstu izrekli za avstrijsko državljanstvo in si na ta način pridobili v Trstu tudi domovinsko pravico. S tem postane italijanski značaj mesta očitnejši, kajti novih 15 do 20 tisoč občanov je v bistvu spremenilo narodnostno zgradbo mesta. Deloma bo to novo stanje razvidno iz naslednjih statistik, ki dele prebivalstvo po pristojnosti in rojstnem kraju, čeprav bomo opazili v kasnejših desetletjih spet velik porast novih priseljencev iz Italije. Po nekem dr. Tumovem zapisku je bilo od prebivalcev v l. 1848 rojenih v Trstu 55.000, v okolici 5.000, izven Trsta v Avstriji 12.200, v inozemstvu 5.200. Priseljene Italijane moremo iskati med števili 12.200 in 5.200, čeprav je med njimi brez dvoma tudi precej Avstrijcev in Slovanov. V l. 1869 šteje mesto že 125.098 prebivalcev, od teh je v mestu samem 70.100, v predmestju 42.455, v okolici pa 10.535. Njih pristojnosti ni bilo moči ugotoviti. Vendar pa lahko z ozirom na gornje sklepamo, da je imela večina Italijanov domovinsko pravico v Trstu ter da novih priseljencev iz Italije še ni bilo mnogo. V l. 1890 se proces priseljevanja iz Italije kljub nastali meji zopet očitno pokaže. Mesto

je potrebovalo delovnih rok in jih je vabilo, tržaška občinska in pokrajinska uprava pa sta jih vabili zlasti iz Italije. Tako jih je bilo v tem letu med 157.466 navzočimi prebivalci 71.806 z domovinsko pravico v Trstu, 63.609 iz drugih dežel, 22.550 inozemcev, od teh že 16.590 (10.54%) ital. državljanov. Leta 1910 je bilo stanje prebivalcev po rojstnem kraju naslednje: od 229.510 prebivalcev je bilo v Trstu rojenih 150.728, na Goriškem in na Krasu 22.192, v Istri 20.285, v inozemstvu 26.842, na Kranjskem 11.425, v Dalmaciji 5.110, iz avstrijskih dežel 8.754. Od teh prebivalcev jih je imelo 190.925 avstrijsko državljanstvo, 29.459 italijansko, 9.158 pa različno. Tega leta je štetje pokazalo 59.519 Slovencev, 118.059 Italijanov. Če sedaj premotrimo te statistike, ko vemo, da se je ugotovilo v Trstu 59.519 Slovencev in sicer po revizijskem štetju, vidimo, da je bilo tudi to štetje, čeprav je bilo do sedaj za Slovence najugodnejše, zanje krivično. Kajti med onimi, ki so bivali tega leta v Trstu in ki so bili rojeni na Goriškem, na Krasu, na Kranjskem, v Istri, Dalmaciji itd., je bilo najmanj 90% Slovencev, oz. Jugoslovanov. Če upoštevamo še to, da je bila od ostalih prebivalcev mesta, ki so sicer bili rojeni v Trstu, vsaj ena četrtina, ali pa tudi samo ena petina Slovencev, vidimo, da je bilo tega leta v Trstu najmanj 80.000 Slovencev oz. Jugoslovanov. To omenjamo na tem mestu zato, da opozorimo ob tem načinu štetja, ki se je v Trstu vršilo vedno na škodo Slovencev, še na neko slično statistično posebnost iz povojnega časa, ko so namreč v l. 1921 v Barkovljah, mestnem tržaškem okraju, našli manj prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom, kakor je bilo otrok v tedaj še obstoječi slovenski ljudski šoli v tem okraju. (Dr. Čermelj: Slovenci in Hrvatje pod Italijo, str. 48). Na drugi strani pa moramo Italijane v gornji statistiki iskati zlasti med inozemci. V desetletjih od 1890 dalje pa si je že mnogo Italijanov pridobilo v Trstu občinsko pravico.

L. 1866 moramo smatrati kot leto, v katerem se je število italijanskih prebivalcev ne le povečalo, ampak se je tega leta pojavil tudi večji vpliv italijanskega elementa v mestu samem, da je mesto naglo spremenilo prejšnje, tedaj še kolikor toliko kozmopolitično lice in se je premoč nagnila na italijansko stran. To tembolj, ker so vsi tisti Italijani, ki so se izrekli za avstrijsko državljanstvo in so dobili domovinsko pravico v Trstu, ostali posledje trdno vezani na mesto, dočim so bili prej še vedno samo priseljenci. Poslej so postali gospodarji mesta z vsemi pravicami in dolžnostmi. Podprti od razvoja v Italiji so to svojo vlogo v nadaljnjem izkoristili in potisnili Slovence v ostro nacionalno in tudi socialno borbo.

V nadaljnjem razvoju, ko je medtem prišlo do mnogih izredno važnih dogodkov in sprememb in se je iz Trsta po italijanskem štetju izselilo med vojno do 70.000 ljudi, je bilo v l. 1931 stanje po kraju rojstva naslednje: Od 249.574 prebivalcev je bilo rojenih v Trstu 155.294, v ostali tržaški pokrajini 8.547, v vsej ostali Julijski Krajini 45.259, v inozemstvu 15.514, v Ita-

liji pa 49.040; od teh je bilo 3.253 rojenih v Siciliji, 7.160 v pokrajini Puglie, 3.053 v Emiliji, 2.487 v pokrajini Napoli, 2.080 v Toskani itd. Novi pritok iz Italije je torej ogromen in dosega skoraj v l. 1910 ugotovljeno število Slovencev. V zadnjih letih je ta dotok še večji, saj gre ves prirastek mesta na račun teh priseljencev. Prebivalstvo mesta se namreč, kot smo ugotovili, naravno skoraj ne množi. V l. 1934 je znašal naravni prirastek v mestu in predmestjih le 39 oseb, v (slovenski) okolici mesta pa 396. V l. 1937 je znašal prirastek z okolico le 156. Čeprav se slovensko prebivalstvo naravno bolj množi, vendar ne more tekmovati z velikim priseljevanjem iz Italije in paralizirati vpliv teh priseljencev, zlasti ker se pričinja med mlajšimi generacijami, ki so zrastle v novi šoli in iščejo dela pri novih gospodarjih, zopet proces odnarodovanja.*

Drugi važen dogodek v tem desetletju, ki je vplival na narodnostno razmerje in razvoj v Trstu, je bila ustanovitev kraljevine Italije in s tem enotne državne zgradbe na Apeninskem polotoku l. 1861. Sprva se je vpliv tega dogodka med Italijani v Trstu odražal v nekem drugem pravcu kot pa protislovanskem, namreč bolj protiavstrijskem. To je povzročila zlasti slepa in nerazumljiva politika Avstrije glede Trsta. Številni izgoni Italijanov v teh in kasnejših letih so to nasprotje še povečali. O gospodarski politiki Avstrije pa je bilo deloma že ugotovljeno, da je bila glede Trsta čisto popolnoma zgrešena in brez pravega načrta. Tako je gibanje, ki je v l. 1861 nastalo v Trstu med Italijani, zlasti med tržaškimi izgnanci, in ki si je nadelo ime „iredenta“, po svojih prvih ideologih dokazovalo, da celo gospodarske potrebe govore za njih poglavitno zahtevo, t. j. za priključitev Trsta k Italiji.

Kot tretje važno dejstvo v tem desetletju moramo smatrati že omenjeno iredentistično gibanje, čigar najvažnejše geslo je bilo, da se Trst priključi Italiji. Začetki tega gibanja so v tesni zvezi z združitvijo Italije in tedanjo avstrijsko tržaško politiko. Še danes, ko je cilj tega gibanja dosežen, čeprav ne toliko po zaslugi „iredentistov“, so na dnevnem redu razpravljanja o njem in iz njega črpajo vsi ital. nacionalisti Trsta svojo propagandno moč in besedno gradivo. Kot začetek in nekak „manifest“ gibanja moramo smatrati brošuro, ki je izšla l. 1861 v Milanu in Parizu hkrati. Pisec te brošure je bil že omenjeni Pacifico Valussi, Tržačan, tedaj v izgnanstvu. V dobrih desetih letih se je Valussi v primeru s prejšnjim svojim stališčem glede Trsta tako spremenil, da ga poslej lahko uvrstimo med začetnike tržaškega

* Kot posebno zanimivost naj omenimo še volitve iz l. 1897., ko je prvič volila tudi peta kurija. V strahu pred to so se italijanske stranke združile in je tudi s pomočjo oblasti zmagal italijanski kandidat. Iredenta je bila pasivna. Rezultat je bil: Italijani 14.109, socialisti 4.450, Slovenci 6.460. Pri drugih volitvah v l. 1901 pa je bil rezultat drugačen: Italijani so dobili 10.682, Slovenci pa 8.404. Peta kurija je pomenila najnižje plasti, delavstvo, v Trstu predvsem Slovence.

separatističnega gibanja. Iz vsega dela veje tako sovražstvo do Avstrije in vsega, kar ni v Trstu italijansko, torej do Slovanov, da je celo pozabil na potrebe Trsta kot svetovne luke. V omenjeni brošuri je P. Valussi skušal na vse načine utemeljiti pravico Italije do Trsta in vse Julijske Krajine in sicer iz nacionalnih, geografskih, vojaških in celo iz — gospodarskih ozirov in potreb. Slovani v Julijski Krajini in Trstu mu niso nič drugega, kot raztreseno in neenotno poljedelsko ljudstvo, nezmožno nacionalnega razvoja, in katerih edina želja je utoniti v italijanstvu. Njemu je sledilo v tistem času še več drugih, kasneje pa lahko zasledimo celo vrsto brošur in knjig, ki z njegovega stališča obravnavajo tržaška vprašanja. Edina podpora gibanju je bil nacionalni fanatizem, ki je pa šele kasneje našel stvarno oporo, ko se je stopil v neko drugo silo.

Sprva ni našlo to gibanje v Trstu niti med Italijani, pa tudi ne v Italiji, kaj prida odziva. Bilo je le separatistično, predvsem pa protiavstrijsko in protislovansko. Pomembno je postalo šele kasneje, ko se je prav za prav na znotraj in na ven popolnoma spremenilo. To se je zgodilo, ko je Italija po dobrih treh desetletjih, združena in enotna, gospodarsko ogromno napredovala in se povzpela med vodilne imperialistične velesile v Evropi in ko je zavest o enotnosti in moči pričela zajemati meščanske kroge in vlado, da je v nasprotju s prejšnjo miroljubno politiko zašla na imperialistična pota, kar se je zlasti pokazalo med svetovno vojno. Tedaj je tržaško separatistično gibanje dobilo svojo stvarno oporo.

Da ni imelo spočetka iredentistično gibanje tistega pomena, kot bi ga današnji iredentisti radi pokazali, se jasno vidi iz naslednjega: Italijanski list v Trstu „Gazzetta del popolo“, ki je izhajal od 1861 do 1865, je tedaj še pisal o Trstu kot o kozmopolitičnem mestu, oz. mestu, mešanem po številu narodnosti, kot po verskih čustvih. „Tajni „odbor za nabiranje prostovoljcev za Garibaldija“, ki je obstajal tudi v Trstu in je nabiral prostovoljce proti Avstriji, ni mogel v Trstu pridobiti niti enega prostovoljca. Prav tako malo odziva je našlo to gibanje tudi v Italiji. Predstavniki vlade so se celo jasno izražali proti iredenti. Minister Lamarmora je tedaj izjavil: „Geografija kaže, da je Soča prava meja Italije ob Furlaniji,“ in l. 1865 je dodal: „Nikdar nisem mislil na Trst — vsi interesi mesta so vezani na Avstrijo. Mesto je obkoljeno od slovanskih ljudstev.“ Cavour je l. 1860 izjavil, da se mesto sicer vedno bolj italijanizira, odločno pa je zavračal očitek, da bi Italija hotela seči po Trstu, Istri in Dalmaciji, kjer da žive sicer Italijani v raznih središčih, ozemlje pa je poseljeno s Slovani in ne bi bilo dobro, naprtiti si sovražnikov. L. 1881 je min. Sonnino pisal, da bi italijanske aspiracije na Trst ne pomenile nič drugega, kot pretiravanje narodnostnega načela. Ko je pa l. 1885 član iredentistov Oberdank skušal izvršiti atentat na avstrijskega cesarja, je min. Crispi ostro nastopil proti iredentistom, češ da povzročajo nevarnosti za medsebojno razmerje obeh držav.

Po tem ponesrečenem atentatu se je Avstrija pričela bolj zanimati za notranja nacionalna in socialna vprašanja Trsta.

Slovenci so preživljali v tem času dobo svojega narodnega prebujenja. Doba „taborov“ in njih zahteva po Zedinjeni Sloveniji, ustanavljanje društev s političnimi, kulturnimi in gospodarskimi cilji, vse to je močno vplivalo tudi na Slovence v Trstu, torej tam, kjer so smatrali Slovence že za italijanizirane. Pričeli so izhajati številni časopisi, tedniki in mesečniki, dokler ni začela 1876. izhajati „Edinost“, ki jo je pričelo izdajati politično društvo „Edinost“. V svoji prvi številki pravi v začetku: „Velika važnost tržaškega mesta za Slovane in zlasti Slovence, neugodne razmere tržaškega slovenskega ljudstva in prebivalcev po okolici neobhodno zahtevajo, da se v Trstu ustanovi slovensk časopis.“ V programu pa pravi še med drugim, da „bode (Edinost, op.) naroden list (op.) in tedaj bo odločno odbijal sovražne napade na slovensko narodnost, naj dohajajo od kogar koli si bode; potezal se bo za to, da se našemu jeziku da v šolah, pisarnicah in javnih zavodih tista pravica, katera mu pristuje po ustavnih določbah i naravi.“ L. 1880 se je ustanovila „Delavska zveza“, ki je bila skupna organizacija vsega tržaškega delavstva brez razlike narodnosti. Prirejala pa je tudi že slovenske shode in predavanja. Leta 1890. pa se je ustanovila samostojna slovenska delavska socialno-demokratska stranka, ki je pričela izdajati svoj list „Rdeči prapor“. L. 1897. je pričel izhajati v Trstu prvi slovenski ženski list „Slovenka“. L. 1880. je v Škedenju nastal prvi denarni zavod v Trstu in sicer gospodarsko društvo, kateremu je sledilo v vsej Julijski Krajini do l. 1914 do 158 denarnih društev in zadrug, ki so imele po večini svoja središča v Trstu, kjer je po vojni „Zadružna zveza,“ osrednja organizacija dela slovenskih zadrug v Primorju, l. 1927, t. j. tik pred svojim koncem, dosegla 200.000.000 lir letnega prometa.

Že tu moramo poudariti, da so se kljub temu, da je bil Trst upravno ločen od zaledja, Slovenci v gospodarskem in kulturnem pogledu tesno povezali z njim; glede političnega življenja pa je bila ta vez bolj rahla, ker je meščansko vodstvo le po potrebi vzdrževalo stike z ljudstvom v okolici (n. pr. ob volitvah), kar je imelo svoje posledice v odločilnem trenutku ob koncu svetovne vojne.

Prebujenje Slovencev, ki je bilo za Trst brez dvoma najvažnejši dogodek v teku njegovega nacionalnega razvoja, je sledilo naglemu razvoju Trsta kot trgoveškega mesta. Opisovati podrobno, kaj so Slovenci v Trstu dosegli do vojne v gospodarskem, političnem in kulturnem pogledu, bi bilo v tem omejenem okviru nemogoče. Dejstvo je, da so Slovenci do vojne že postavljali na noge svojo trdno gospodarsko zgradbo, ustanovili že svoje banke (Jadranska banka 1905, Podružnica Ljubljanske Kreditne Banke 1907), skušali ustanoviti svojo večjo paroplovno družbo in imeli

vrsto zadrug; dalje so ustanovili celo vrsto zasebnih ljudskih šol, ker jim država ni hotela dati državnih, razen v okolici, kjer se je število učencev dvignilo od 978 v l. 1866—1867 na 6.040 v l. 1912—1913 in je znašalo v l. 1920—1921 še vedno 5.357. Dalje so zahtevali svoje srednje šole, zgradili so si v središču mesta l. 1904 svoj „Narodni dom“, ki je postal središče slovenskega nacionalnega gibanja v Trstu, imeli so svoje gledališče ter tik pred zlomom okoli 200 nacionalnih in kulturnih organizacij. V središču mesta je obiskovalo v l. 1916 slovenske zasebne šole 4.488 otrok. Slovenci so pričeli tvoriti nacionalno zavedno gospodarsko politično enoto, ki si je krepko utirala pot k enakopravnosti. Poleg italijanskega se je v mestu vedno bolj pogosto slišal tudi slovenski jezik. Že do svetovne vojne je postalo očitno, da Slovenci niso prihajali več v Trst kot revni izgubljeni posamezniki, ampak kot ljudje, ki so čutili, da prihajajo v kraj, kjer bodo kot doma, in kar je najvažnejše, da bodo s svojim domom najtesneje povezani. Italijanski značaj mesta so odslej vzdrževali le priseljenci iz Italije — regnicoli, katerih priseljevanje je tržaški laški municipij na vse pretege pospeševal. Tudi delavstvo ni mirovalo in je postajalo vedno močnejše; v Trstu smo dobili sploh prvo slovensko delavsko organizacijo.

Od časa tega narodnega prebujenja Slovencev v Trstu je postal spor med obema narodoma očitno. L. 1866 je prišlo že do krvavega spopada med Italijani in Slovenci.

Tedaj se je že pokazalo, da delujejo v gibanju obeh narodov sile, ki ne pripuščajo sporazuma med obema. Zaradi premajhne nacionalne vzgoje tržaškega proletariata so odločali o tem vprašanju meščanski razredi. Dočim so socialno-demokratski voditelji privzeli kot program neki nejasni internacionalizem, so se meščanske politične skupine jasno opredelile po nacionalističnih načelih, ki so se na italijanski strani krila z imperialističnimi težnjami Italije. V odločilnem trenutku pa so se znašli tudi italijanski socialisti in nacionalisti v skupnem objemu.

Do svetovne vojne je dovedel obojestranski razvoj do velike napetosti, zlasti med italijanskimi malo in srednjemeščanskimi razredi, ki so bili v svojem protislovenskem razpoloženju sfanatizirani. Kakor vedno niso tu odločali stvarni razlogi, ampak demagoška gesla. Samo dva primera naj označita to stanje. Ko je slovenski zastopnik dr. Ribař malo pred svetovno vojno nastopil v tržaškem mestnem svetu prvič s slovenskim govorom, so nasprotniki zahtevali, da se mora dvorana prebarvati ter zamenjati ves inventar, češ da je vse to bilo oskrunjeno z barbarskimi besedami. „Toda na tvoje zidove, trdnjava mojega rodu, pritiskajo valovi novih plemen“, je pela tržaška pesnica M. Sarfatti v začetku vojne. Pod pritiskom teh razredov je stala velika buržoazija, ki je bila kot močan kapitalistični trgovski in industrijski razred, sicer sama v sebi konservativna, državotvorna in seveda nasprotna vsem političnim katastrofam. A srednji in malomeščanski

sloj sta ji bila potrebna kot njena množična podlaga in morala jima je v politiki slediti. Sredi teh dveh je bila stara meščanska usedlina italijanskih priseljencev, pa tudi aklimatiziranih Slovencev-Tržačanov, s svojstveno miselnostjo in svojim gledanjem na razne probleme mesta. Razpoloženje teh Tržačanov se je v glavnem izražalo v dveh smereh; na eni strani so bili protislovenski: proti razredu proletarcev in težakov, na drugi strani pa protiunitaristični in avstrijakantski. Pri njih je bil najmočnejše zasidran oportunizem, ki je veleva tesne zveze z avstrijskim zaledjem, za katerega so vedeli, da mesto živi od njega. Slovenski sloji, zlasti novi priseljenci, se precej dolgo niso mogli otresti svoje značilne regionalnosti. Vendar pa so bili skupni politični nastopi Slovencev enotni in so tudi postajali, kot smo videli, vedno odločilnejši. Razredno so tvorili Slovenci po večini proletariat, brez ozira na to, da je bilo slovensko meščanstvo do vojne že precej močno in nacionalno ostro protiitalijansko opredeljeno. Vmesni razred trgovcev, obrtnikov, uradnikov in izobražencev je postajal važen činitelj nacionalnega gibanja. Proletariat obeh narodov si sicer v borbi ni stal tako ostro nasproti, a skupina, ki ni bila razredno zavedna, to je brezlična masa najnižjih slojev, je bila v mestu, kakor v vseh mednarodnih pristaniščih vedno velika.

Število Slovencev v državnih in samoupravnih ustanovah je bilo veliko in se je še večalo, da so pričeli italijanski iredentisti trditi, da jim daje Avstrija iz političnih razlogov prednost. Vzrok, da so Slovenci tako kmalu prišli v državne urade in je njih število zlasti med nižjimi prevladovalo, je bil ta, da so v najkrajšem času obvladali potrebne jezike ter da je bilo radi rednega poslovanja z okolico in zaledjem Trsta potrebno znanje slovenskega in nato nemškega jezika. Iredentisti radi govore o favoriziranju Slovencev v času pred vojno, kar je pretirano in neresnično. Vendar pa je razumljivo, da jim ni bilo njih napredovanje všeč, kajti če pogledamo statistike, je n. pr. l. 1909 bilo med 2446 nižjimi državnimi uslužbenci le 382 Italijanov, ostali pa so bili vsi Slovenci, dalje je bilo med 2000 slov. železničarjev le 90 Italijanov.

Med svetovno vojno je iredentistična propaganda v Trstu zaradi strahu pred avstrijskim preganjanjem utihnula. Tem bolj delavni pa so bili posamezniki v Italiji. Njih delo je podpirala italijanska zunanja politika, ki se je začela vedno jasneje ozirati na Balkan in ki je imela že jasno začrtan program. S tem je postalo iredentistično gibanje le privesek imperializma. Danes seveda nosi na zunaj vse zasluge za novi položaj tržaški iredentizem, kar je hotel pokazati eden izmed vodij gibanja, po vojni tudi tržaški župan, senator Giorgio Pitacco v svoji knjigi „La Passione Adriatica“. „Brez Trsta se ne bi zaključila era iredentizma“ pravi v začetku svoje knjige. Sovrašтво do Slovencev, ki jih imenuje „una turba“ — tolpa (str. 24), ali pa jih označuje z raznimi pridevki (così poco amici nostri — tako malo

naši prijatelji, str. 254), se zrcali v tem delu. Zaman je bilo opominjanje treznih in objektivnih Tržačanov pred in med svetovno vojno, češ da bi pomenila priključitev Trsta k Italiji izgubo zaledja in propast. A. Vivante se je že l. 1910 povzpel do utemeljene trditve: „Politika teritorialnih zavojevanj, v katere hoče novi nacionalizem vreči Italijo, ni, kar se tiče Jadrana, nič drugega kot ekonomski nesmisel“. To svojo trditev utemeljuje: „... kajti zavojevanje brez ekonomske podlage lahko postane brezplodno tudi iz nacionalnih ozirrov“ (str. 205 in 207); rimska zasedba vzhodne obale Jadrana da je ostala jalova in ni pustila neizbrisnih nacionalnih sledov „kajti ne zadostuje imeti le obalo, ampak je treba imeti v oblasti tudi zaledje“. Vsa moč iredentizma do danes, zlasti pa proti koncu je bila v frazarjenju, poetiki in retoriki (delle terre che furono nella visione di Dante, e che gli eventi della politica internazionale conturano nella religione della Patria (Pitacco str. 37) una sacra rivendicazione nazionale — str. 90). Tuma še pravi o tem gibanju, da je bilo zanj odločilno bolj čustvo, kakor pa razpoloženje tržaškega prebivalstva.

Brez sodelovanja iredente je bil sklenjen londonski pakt, ki je priznal Italiji Trst in precejšnje slovensko ozemlje. S tem je bil tudi dosežen prvi večji uspeh ital. imperializma. Gibanje, ki ni imelo stvarne podlage, se je sedaj oprijelo te pogodbe. 30. avgusta 1916 so iredentisti že ustanovili v Italiji „Nacionalno ekonomsko zvezo za Trst“, ki ji je predsedoval Pitacco. Ta zveza si je nadela podobne naloge v gospodarstvu kot jih je v prosveti že vršila „Lega Nazionale“: osamosvojitve mesta od avstroogrškega in tujega kapitala in prehod podjetij v italijanske roke, pritegnitev Italijanov v mesto, ki so ga v množicah zapuščali itd. Vojaška oblast je istočasno ustanovila tudi posebno komisijo, ki naj bi pripravila vse za morebitno zasedbo pokrajin.

Ko je Italija stopila v svetovno vojno in po londonskem paktu so pričeli iredentisti to vojno smatrati za „odrešilno sveto vojno“ Italije za „osvoboditev neodrešenih pokrajin“. To svoje stališče so zlasti poudarjali, ko niso l. 1918 hoteli sodelovati na „Konferenci vseh zatiranih avstro-ogrskih narodov“, ki se je vršila v Rimu, zlasti ne z Jugoslovani. Kot nesprejemljive so zavračali točke programa, ki so govorile o priznanju nove države Jugoslovanov izven Avstro-ogrške, dalje točko, kjer Jugoslavija priznava življenjske interese Italije in nasprotno, točko, po kateri naj bi kongres priznal načelo samoodločbe narodov, končno še priznanje pravic narodnostnim otokom, ki bi ostali pod bodočo Jugoslavijo ali pod Italijo. Predvsem so se bali, da bi imeli ti člani prejudicialen učinek za Italijo, zlasti točki o samoodločbi in o pravicah narodnostnih otokov, češ, da bi se „200 do 300 tisoč Slovencev, ki že itak vsi govorijo italijansko, med 40 milijoni Italijanov lahko asimilirali“. Glede šol in ostalega, o čemer naj bi tudi govorili na tej konferenci, so iredentisti izjavili odkrito bojazen, češ, če se prizna

ena ljudska šola ali eno sodišče, pride na to kmalu do zahteve po univerzi in apelaciji, in to ne le za one Slovence, ki so sedaj prišli pod Italijo, ampak tudi za one, ki žive okoli Čedad, ki sploh drugih šol kot italijanskih nikoli niso imeli. Najvažnejše pa je bilo, da sebe niso smatrali za zatiran narod Avstro-ogrsko, ampak za del velikega naroda, ki je z Avstro-ogrsko v borbi za svoje nacionalne pravice in zahteve. Najbolj pa so se bali, da bi z udeležbo na tej konferenci vsaj tiho priznali, da londonski pakt ne velja več. O tem vprašanju so tudi sicer neradi govorili, zlasti ker je postalo dvomljivo že tudi stališče italijanske vlade glede te pogodbe. V bojazni, da bi v zadnjem trenutku ostali njihovi upi uničeni, so celo poslali l. 1918 vodjo gibanja na propagandno pot v Ameriko. Slučaj pa je hotel drugače in med potjo ga je že v Franciji dohitela vest, da so italijanske čete zasedle Trst, kakor je znano, na vabilo tržaških zastopnikov, med katerimi sta bila tudi dva Slovenci.

Močno propagando za Trst so med vojno vodili tudi razni jugoslovanski odbori. Opažalo pa se je, da pri tej propagandi ni bilo enotnosti. Manjkalo je tudi živega stika z ljudstvom. Stanje v Trstu je bilo ob polomu tako, da bi Slovenci lahko ostvarili v Trstu program in položaj, ki bi bil za njih ugoden. Položaj, ki je nastal v mestu ob koncu vojne (lakota, notranji nemiri), bi obvladal tisti, ki bi imel za seboj množice, katere bi vedele, za kaj se je treba boriti in v čem so nevarnosti. Slovenski politiki tega stanja niso ustvarili in tako je eden izmed svetlih poskusov teh dni, ko je Rybař v Trstu zaprisegel slovenske vojake, moral propasti. Usoda Trsta se je odločila, ko so prišle na povabilo in pod pretvezo, da napravijo v mestu red, v Trst v imenu antante italijanske čete. Italijanski nacionalisti in socialisti so jih pozdravili kot rešitelje. Obe stranki sta v tem pogledu nastopali enotno in je del socialistov celo zahteval, naj se Slovenci v Trstu mirno asimilirajo, dočim jim ni bilo nacionalno in kulturno življenje Slovencev nič mar. Značilno za italijanske tržaške socialiste je stališče, ki ga je označil eden izmed vodij, E. Puecher: „Ni treba, da si belijo glave za njih bodočnost in gospodarski razvoj Jugoslovani, socialisti in nesocialisti. Na to bodo mislili Italijani. Pa če bi tržaški in istrski in goriški Italijani rajši videli travo rasti po ulicah svojih mest, kakor da bi žrtvovali za gospodarski spreh svoj narodno neodvisnost, tedaj bi bila to le njih stvar in nihče bi ne imel pravice vsiljevati se jim kot rešitelj za ceno, da se odpovedo idealnim blagrom, katerim se ljudstva niso pripravljena odrekat. (Demokracija, l. 1918, str. 285.)

Sledila je Rapalska pogodba in dogodki po njej. Poslej so se pričeli kazati v vsej ostrini vsi problemi mesta, notranji, kakor zunanji, mednarodni. Predvsem se je poslabšal gospodarski položaj in promet je pričel naglo padati, s tem pa tudi blagostanje. Dočim je znašal blagovni promet

l. 1913/14 5,480.000 ton, je v l. 1925 padel na 2,765.000 ton. Za l. 1934 pa govore statistike, da se je promet tako dvignil, da je celo presegel onega v l. 1913. Razlaga, ki jo je podal k temu min. Ricci v rimskem parlamentu, da namreč „promet Trsta narašča predvsem na račun intenzivnosti nacionalnega dela“ (20. III. 1935), pove dovolj. Italija je namreč skušala povečati v Trstu industrijo, ki naj bi nadomestila padli promet. Zgradila je velike čistilnice nafte, nove plavže, zlasti pa z vojnimi naročili zaposlila velike ladjedelnice. Poleg tega pošiljajo skoraj vsi zunanji naročniki, kakor Poljska, ki grade tu svoje ladje, ladjedelnicam tudi surovine. Od vsega tega ima promet le malo koristi, čeprav se postavke v teži občutno zvišajo. Značilno pa je še, da je imel Trst kljub največjemu prometu l. 1934 okoli 30.000 brezposelnih.

Zlasti pa se je v mestu zaostрил po vojni nacionalni problem. Številne žrtve nacionalne borbe so temu jasen dokaz. Izginila je še tista majhna možnost, ki je včasih obstajala, za nacionalni razvoj kulture drugih narodnosti, dočim je zakonito politično delo postalo sploh nemogoče. Vse to se je poslabšalo na škodo Slovencev in Hrvatov, ki živijo tu in katerih število se po vojni ni zmanjšalo, kljub velikemu izseljevanju. Poslabšalo se je le njih razmerje do Italijanov, ker se ti v velikem številu priseljujejo v Trst, čeprav se okolica naravno bolj množi.

Problem, ki se je pokazal po vojni, je v tem: gospodarsko-industrijski organizem mesta je najtesneje povezan s kmetijskim ozemljem. Pritisk mesta na kmetijsko okolico je velik, kar je v meščanski družbi zelo važno. Nacionalnemu pritisku se namreč pridruži še socialni, ki izvira iz nadmoči mesta nad deželo, iz hitrejšega razvoja industrije in prometa kakor pa poljedelstva ter zaradi velike odvisnosti kmeta od mesta, kjer so banke, trgovine in drugo. Ta tesna povezanost ne dopušča rešitve problema z razmejivostjo ozemlja na podlagi sicer jasne narodnostne meje. Po tem bi ostala namreč na eni strani železniška postaja, na drugi omrežje, na eni strani pristanišče, na drugi skladišča itd. Problem zahteva pri reševanju mnogo previdnosti in pa strpnosti.

Poleg tega notranjega problema pa so po vojni v zvezi s Trstom nastali še drugi. Slovenija, ki je tvorila do vojne najbližje in najnaravnejše zaledje Trsta, je ostala brez svojega pristanišča. Meja, ki se je bila zajedla v sredo narodnega telesa, je razbila slovensko gospodarstvo, katerega enotnost se je pričela polagoma snovati in ki je bilo skoraj popolnoma usmerjeno proti Trstu. Poleg tega pa je velik del ljudskega presežka, ki si mora zdaj iskati dela daleč v tujini, poprej našel delo v Trstu, kjer je predvsem ojačil slovensko jedro, sam pa ostal najtesneje navezan na dom. Slovenska skupnost po vojni to izgubo težko občuti, čeprav se je morda premalo zaveda. Slovensko gospodarstvo še do danes ni našlo trdne opore za razvoj in ves čas po vojni išče poti in izhoda na morje. Zavlačevana rešitev tega vprašanja

z dograditvijo krajše zveze s Sušakom bi to vprašanje deloma rešila in Trstu bi ta zveza povzročila le škodo. Slovensko ozemlje je bilo do vojne udeleženo na tržaškem prometu z $\frac{1}{2}$ in del tega prometa bi Trst z novo zvezo do morja za vedno izgubil.

Kakšne bi bile koristi, ki bi jih imela Trst in slovensko ozemlje v normalnem gospodarskem razvoju, je težko ugibati. Dr. Tuma je smatral, da bi se Trst, če bi po vojni lahko pritegnil nase vse zaledje, ki naravno teži vanj, dvignil v desetih letih na pol milijona ljudi in je menil, da bi pomnožili to prebivalstvo pred vsem Slovenci (Spomini str. 378).

Položaj Trsta seveda ne moremo smatrati za rešenega. Ne le za Slovenijo, ampak tudi za večji del Srednje Evrope je Trst „okno z zaprtimi oknicami“ (Grafenauer: Mednarodna funkcija slovenskega ozemlja, Dejanje, str. 18). Pa tudi Trst sam išče zaledja, zlasti po izgubi Avstrije. V prvi vrsti je postala Slovenija Trstu spet nujna potreba, kar je zlasti v zvezi s povojnim mednarodnim položajem, novejšimi dogodki ter razvojem.

Krasa, Istre in Goriške ne moremo smatrati za zaledje Trsta. Tako je Trst izgubil po vojni Češko, Moravsko, Slovaško, Avstrijo in južne dele Nemčije, poleg najprirodnejšega zaledja, Slovenijo. Te predele so si polagoma porazdelila druga pristanišča, predvsem največji konkurent Trsta Hamburg, dalje Gdinja, Brajla, Benetke, Sušak, Split. Ko je bila pred kratkim izvedena priključitev Avstrije k Nemčiji, je stopilo pred nas že vprašanje obstoja Trsta kot velikega svetovnega pristanišča, ne toliko radi bojazni, da bi Trstu odvzela ves avstrijski promet druga pristanišča, zlasti Hamburg, ampak zaradi tega, ker bo promet iz Avstrije sploh odpadel, ko bo Nemčija sama vsrkala ves oni presežek, ki ga je prej Avstrija lahko izvažala.

Zaradi tega nenaravnega položaja pa je narastel pomen Trsta, z njim pa tudi mednarodni pomen slovenskega ozemlja. Reka in Sušak zmanjšujeta Trstu le del tega pomena, ne pa slovenskemu ozemlju. Važnost Trsta in Slovenije so v novejšem času povečala stremljenja raznih imperialističnih in kapitalističnih skupin, pa tudi naravni pritisk zaprtih ozemelj v zaledju Trsta, ki iščejo izhoda na morje. Trst s slovenskim zaledjem tvori ustje vzhodne in srednje Evrope in izhodišče italijanske kontinentalne politike. Za Italijo je Trst v zvezi z Reko ključ, s katerim ima Italija lahko zagotovljen gospodarski in politični vpliv na vse daljno zaledje.

Čez slovensko ozemlje in mimo Trsta se na drugi strani odpira zapadnim narodom pot na Balkan. Zanimanje, ki ga kažejo Angleži in tudi Francozi v zadnjem času za Trst, je jasno znamenje. Trst jim je v vsakem primeru potreben, če hočejo resno vplivati na srednjo Evropo, Balkan in Podonavje. Čez Trst in vse slovensko ozemlje gre dalje zelo močan pritisk germanstva na jug, to zlasti po priključitvi Avstrije, ko meji velika Nemčija

na eni strani neposredno na Italijo, na drugi strani pa na Jugoslavijo in stoje nemške straže na Brennerju.

Tržaško vprašanje in z njim združeno tudi slovensko, prepleteno z vsemi temi gospodarskimi, političnimi in imperialističnimi interesi, ki si večinoma nasprotujejo, tvori torej v današnji industrijalizirani srednji Evropi posebno vprašanje zanjo, za Balkan in Italijo, pa tudi za druge oddaljene teritorije. Vlada mu skuša pomagati in nadomestiti izgubljene zveze z industrijo. Toda to mu ni hasnilo in namesto, da bi oživiljal zaledje, je le povečal nanj svoj politični pritisk, ki ga hoče še raztegniti čez dosedANJI obseg. (Glej moto k sestavku.)

Marsikatera navedenih mednarodnih funkcij bo, kot se zdi, postala sčasoma manj važna, kajti videli smo, da je v teku zgodovinskega razvoja le malokatero mesto zadevalo ob toliko ovir, kot ravno Trst. Zlasti je postal položaj težak za mnogo državnih in gospodarskih enot po vojni. Gospodarski razvoj in promet iščeta poti najmanjšega upora, ki morajo biti tudi najmanj izpostavljene spremembam in oviram. Zato iščejo nekatere države iz tržaškega zaledja drugih poti, ki ne bodo tako izpostavljene, kakor je pot do morja čez Trst. Nemčija se je odločila, zvezati reke Ren, Meno in Donavo s Črnim morjem s kanali, po katerih bodo lahko plule ladje do 1500 ton. Poleg izgube velikega dela avstrijskega izvoza bo za Trst to drugi udarec. Promet po kanalu bo pritegnil velike industrijske predele dolnjega Rena, dalje predele Avstrije in Podonavja ter Balkana. Pritisk se bo s tem s strani germanstva prenesel proti vzhodu in na Balkan. Trst bo ostal za te predele le še izvozna luka dela Nemčije za države ob Sredozemskem morju in Daljnem vzhodu. Še to bi direktna vodna pot po kanalu precej oškodovala, zlasti, ker se Italija boji dati Nemčiji prevelike ugodnosti v Trstu in na Jadranskem morju.

Druga za Nemčijo je Češka, ki je še poleg vsega navezana samo na tuja pristanišča, a je velik izvoznik po morju, zlasti čez Trst. Tudi ona išče poti na morje, ki ne bo izpostavljena tolikim oviram. Govorilo se je o načrtih kanala direktno do Trsta in celo Sušaka, kar je v sedanjih razmerah le malo verjetno, pa tudi sicer ni lahko ostvarljivo. Resnejše pa je treba upoštevati načrt, po katerem bi se Češka zvezala s kanalom od Prage do Galca na Črnem morju v Rumuniji. Kanal bi šel skozi Moravsko, Transilvanijo in bi se zvezal z reko Prut. Ta kanal ne bi le konkuriral prvemu nemškemu po Donavi, ampak bi pomenil tudi izgubo za Trst. Če bi se še Slovenija zvezala s Sušakom in uredile druge zveze, bi se Trst v največji borbi ne mogel več vzdržati na položaju, ki ga je imel in ki ga ima.

Z mednarodnega stališča tvori torej Trst tudi v zvezi s svojim najbližjim slovenskim zaledjem in za slovenski narod sploh važen problem. Za Slovenijo je poleg vsega važen iz nacionalnih in gospodarskih ozirov. Toda

mi, stisnjeni od vseh strani, še vedno računamo ob največji brezbriznosti vodilnih političnih in gospodarskih činiteljev, da bo rešitev prišla od nekje sama od sebe, ali pa verjamemo lepim obljubam in geslom, kot smo verjeli Wilsonovemu geslu o samoodločbi, na katero pa tudi sicer nismo bili pripravljeni, kakor da res ne bi do danes še mogli spoznati, kako in koliko zemlje so nam na vseh straneh odvzeli, in kakor da ne bi iz dneva v dan videli, kako se danes zemlja majhnim narodom jemlje in kako se ti narodi uničujejo.

Viri.

Josef März: Die Adriafrage (Berlin 1935).

Henrik dr. Tuma: Triest (Der Kampf, l. 1918, št. 8—9, Dunaj).

Iz mojega življenja (Ljubljana 1937).

Milko Brezigar: Osnutek slov. nar. gospodarstva (Celje 1918).

Dr. Lavo Čermelj: Slovenci in Hrvatje pod Italijo (Ljubljana 1938).

La minorité Slave en Italie (Ljubljana 1938).

S. Rutar: Samosvoje mesto Trst in grofija Istra.

Giorgio Pitacco: La Passione adriatica (Bologna 1928).

I. G.: Mednarodni okvir in pomen naših narodnih manjšin (rokopis 1937).

Carlo Schiffner: Le origini dell'irredentismo triestino (Videm 1937).

Angelo Vivante: L'irredentisme adriatique (Ženeva 1917).

Andrej Gaberšček: Goriški Slovenci I. in II. del (Ljubljana 1932 in 1934).

Demokracija 1918—1920 (Ljubljana).

Stato operaio, Paris (1936).

Vi: Vzpon in propad Trsta, „Istra“, l. 1936, Zagreb.

Popravek: V prejšnji številki sta se v članku „Trst“ vrinili dve napaki, in sicer citaj na str. 287 v 5 vrsti od zgoraj l. 1744 in ne l. 1944; na strani 300 pa je izpadla v 11. vrsti od spodaj navzgor na koncu stavka za besedo vsrkaval, besedica — dušiti.

Grlice

Miško Kranjec

Draš se ni vrnil.

Gederjeva nista govorila o tem, ker sta bila sama kriva. Če bi ostali grlici, bi ostal tudi Draš. Vprašanje je, če nista nekoč tudi proti svojemu otroku nekaj takega zagrešila! Ne, tisto je bil drugačen greh, neosebna krivda: bogata nista bila, bede nista znala spremeniti v izobilje, lakote v sitost, kočje v grad. Dokler pa reveži tega ne bodo zmogli in znali, toliko časa ne bo njihova krivda, če bodo otroci odhajali po svetu niti če bodo mladi umirali.

Ali pa je tudi to njihova krivda?

„O tem bo treba nekoč razmisliti.“

Draš pa je odšel zaradi grlic. Grlici bi morali ostati pri hiši in z njimi bi ostal on.